

Erazim Kohák
Člověk, dobro a zlo
O smyslu života
v zrcadle dějin
Kapitoly z dějin
morální filosofie

Člověk, dobro a zlo

O smyslu života v zrcadle dějin
Kapitoly z dějin morální filosofie

Erazim Kohák

Na obálce Allegorie filosofie, taroková karta (1493).
Staatliche Museen zu Berlin, Kupferstichkabinett,
Ident. Nr.: 672-115 / Volker-H. Schneider.
Public Domain Mark 1.0.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2024

Redakce Alena Miltová
Grafická úprava a obálka Jan Dobeš, studio Designiq
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první elektronické, podle druhého tištěného,
v Karolinu prvního, opraveného

© Univerzita Karlova, 2024
© Erazim Kohák – heirs, 2024

ISBN 978-80-246-5849-0
ISBN 978-80-246-5870-4 (pdf)
ISBN 978-80-246-5871-1 (epub)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

Obsah

Předmluva	9
První přednáška	
Morální filosofie v údobí zpochybněných samozřejmostí	16
Druhá přednáška	
Z počátku lidství: člověk a pračlověk	36
Třetí přednáška	
Naši řečtí předkové: krása a dobro	56
Čtvrtá přednáška	
Sofisté, filosofové, stoikové	76
Pátá přednáška	
Naše římské dědictví: „muž a Říman“	96
Šestá přednáška	
Naše židovské a křesťanské dědictví: sub specie aeterni	116
Sedmá přednáška	
Středověk jako syntéza a mezidobí: světec a rytíř	134
Osmá přednáška	
Filosofický odkaz středověku	154
Devátá přednáška	
Reformace a renesance: třetí středověk	174
Desátá přednáška	
Renesance: krása jako dobro	194
Jedenáctá přednáška	
Osvícenství: rozum mezi vírou a vůlí	218
Dvanáctá přednáška	
Věk elektřiny a páry	238

Třináctá přednáška

Dvacáté století: Titanik a ledovec 258

Čtrnáctá přednáška

Smysl dějin a smysl našich dějin: věk odpovědnosti 280

Doslov

Mnohotvárnost, lidskost, odpovědnost 304

Seznam literatury

308

Jmenný rejstřík

310

Věcný rejstřík

314

Předmluva

Tak zase žijeme „na konci věku“, tentokrát toho „moderního“. Je to až trapně otřepaná fráze, přesto však něco znamená. Totiž: pokud pojmem „věk“ označujeme údobí propojené systémem často ani nevyslovených sdílených samozřejmostí, pak jeden takový věk opravdu končí. V evropských dějinách jich můžeme rozeznat celou řadu. Tak řecký starověk sdílel s naprostou samozřejmostí představu krásy a dobra, středověk touhu po věčné spáse a náš „moderní“ věk zaujetí „pokrokem“, který jsme chápali zcela jednoznačně jako ovládání přírody a stupňování osobní spotřeby. Nový Zákon nás vybízí, abychom hledali nejprve království Boží, všechno ostatní že nám bude přidáno. Věk, který se prohlašoval za „moderní“, to obrátil. Rozhodl se hledat nejprve všechno ostatní – moc, slávu, bohatství či prostě prosperitu – a spolehnout se, že to mu už přinese naplnění života, ono království Boží, či efemérním moderním slovem, „štěstí“.

Právě tato sdílená samozřejmost, vlastní jádro moderního věku, se dnes tříští. Proroci a moralisté dávno poukazovali na to, že taková představa o smyslu života je lidsky zhoubná. Dnes však zjišťujeme, že je zhoubná i sociologicky a ekologicky.

Pachtění za mocí a slávou nás přivedlo na pokraj přímo apokalyptického konfliktu nesmyslně bohatých a zoufale chudých i na pokraj ekologické katastrofy. Jde doslova o přežití života i Země, a právě naše představy o pokroku jako cíli snažení je ohrožují.

Jak dál. Na konci každého věku vzniká pokušení prostě se vzdát úsilí, které zklamalo, a stáhnout se do osobního života. V antice to byla strategie zahrady Epikúrovy. I dnes je vábná. Čím více si uvě-

domuji zoufalou složitost problémů jak postkomunistických zemí, tak postmoderního světa, tím víc toužím jen po jednom: vrátit se do známých lesů New Hampshiru, mimo asfalt a elektrickou síť, zas štípat dříví a brouzdat se jasně zabarveným podzimním listím se psem Ondrášem... a přenechat odpovědnost nějakému bohu či případně dějinné nutnosti.

Kdybych neznal dějiny, těžko bych tomu pokušení odolával. Jen tak se brouzdat podzimním listím... Jenže s únikem do zahrady Epikúrovy či do newhampshirských lesů má lidstvo určitou zkušenost, kterou bych nerad opakoval. Prošlo jí Německo po první světové válce. V otřesu fronty a porážky, v ekonomickém i společenském rozpadu, se rozpadly i všechny sdílené samozřejmosti. Velká část německé inteligence odmítla všechno úsilí o pravdu či dobro. Volila lesní stezky a naslouchání bezeslovnému hlasu z hlubin bytí, hlasu krve a země. Jak to dopadlo, to víme příliš dobře.

Ostatně nedopadlo to o nic lépe s tou částí Německa a pak střední Evropy, která odpovědnost předala údajné dějinné nutnosti. I to jsem v dětství slyšel. Nedá se prý nic dělat, dějiny prostě spějí: kam spějí? – totiž ke komunismu, a nezbývá než se přizpůsobit. I s tím máme svou zkušenost, kterou bych nerad opakoval. Když dnes slyším, že dějiny už zase spějí, i když tentokrát jinak, třeba k nacionalismu či ke konsumerismu, a že se zas nedá nic dělat, jde mi mráz po zádech. Jak je to? Spějí dějiny opravdu?

Mám o dějinách poněkud odlišnou představu. Neznamenají pro mě dějinnou, či ostatně ani „hlubinnou“ nutnost, nýbrž právě neredukovatelnou pluralitu možností, neredukovatelnou mnohotvárnost lidství. Jen lidem, kteří dějiny neznají, se může zdát, že samozřejmosti jejich věku a společnosti jsou něčím přirozeným: jediným způsobem, jak být člověkem. Nedovedou si představit, že by to mohlo být i jinak. Tak si indiánští náčelníci nedovedli představit, že by bílý náčelník, americký prezident, nelovil bizony či nedodržel slovo. Podobně si balkánští nacionalisté nedovedou představit, že by základem lidské solidarity mohlo být cokoliv mimo rodný jazyk a etnický správný prarodiče. Každý člověk, který nevidí za humna svého „teď a tu“, může suverénně prohlašovat, že

co je náhodně skutečné a jemu známé, je i nutné a obecně platné, ať již je to dogma daného věku, či právě jeho popření.

Totíž i opak je pravdou: člověk, který nezná dějiny, chápe každou změnu nahodile skutečných návyků jako konec ne-li světa, tak alespoň civilizace či věku. Nedovede pochopit mnohotvárnost, jen buď dogma, nebo jeho popření. Proto náš věk, který se vyznačuje spíš instantní komunikací než hloubkou humanitního vzdělání, oplývá lidmi, kteří sveřepě prohlašují svou jedinou, provždy platnou pravdu, či zas lidmi, kteří neméně sveřepě vyhlašují iluzornost vši pravdy a marnost hledání. Je chudý na lidi, kteří by se pečlivě snažili pochopit celou mnohotvárnost pravdy i dobra. Oplývá skeptiky a dogmatiky, je chudý na filosofy.

O tuto filosofii mi jde v těchto přednáškách. Nejsem ochoten předložit jedno dogma, ať moderní či postmoderní, deklamovat pravou víru či brouzdat se podzimním listím. K dějinám nepřistupuji jako k řetězci příčin a následků, který by „vysvětlil“ dnešní skutečnosti či předpověděl budoucí. Dějiny chápu jako plátno, na které lidé promítli pluralitu svých možností, mnohotvárnost svého lidství. Proto nechci prostě předkládat dějinnou faktografii. To přenechám historikům. Chtěl bych oživit a znovu prožívat – a zároveň kriticky reflektovat – tu mnohotvárnost lidských možností, kterou nám dějiny předkládají.

Totíž: dějiny nejsou o tom, co bylo. Jsou o tom, co je, co v sobě nosíme — i jako často nevědomou vzpomínku, i jako věčnou možnost. Tak v sobě nosíme středověkého rytíře i renesančního podnikatele, staroegyptskou touhu po věčnosti i řecké úsilí o krásu a dobro, hebrejské oslnění Boží přítomností i jeho odraz v prvotním křesťanství a v reformaci. Pod jednorozměrnou „moderní“ představou o panství a pokroku přechováváme zapomenuté bohatství lidské mnohotvárnosti.

Proto jsou tyto přednášky filosofickou archeologií. Naše jednorozměrné zaměření vede ke zkáze: jde o to, znovu si uvědomit celou škálu jiných možností. A ovšem nejen si uvědomit. Nejsme jen teoretičtí pozorovatelé, kteří by se mohli toliko nezúčastněně brouzdat podzimním listím, ač to je činnost nad jiné záhodná.

Jsme bytosti, které chtě nechtě musejí jednat, volit, rozhodovat se. Pokud nechceme spolehnout na hlas z hlubin, dějinnou nutnost či minci hozenou „panna–orel“, potřebujeme své možnosti nejen objevovat, nýbrž se v nich i orientovat.

O to se tu pokouším. Svým studentům nemusím vysvětlovat, že to, co tu předkládám, jsou „skripta“, a co to jsou skripta. Nejsou dogmatem, konečným závěrem myšlení. Zachycují jen jeden moment v pokračujícím, nikdy nekončícím zápolení člověka s mnohotvárností lidských možností. Materiál jsem začal shromažďovat v roce 1978, když jsem při psaní knihy *The Embers and the Stars* narazil na námět humanismu a jeho obměn v renesanci, v osvícenství a v moderním věku. Poprvé jsem jej shrnul v anglických přednáškách na Boston University v zimním semestru 1991, pak rozepsal česky jako skripta přednášek v letním semestru 1992 na Filosofické fakultě University Karlovy. Číst a přemýšlet jsem však nepřestal, a tak své teze z roku 1992 předkládám spíš jako něco, o čem bych chtěl debatovat, než jako něco, co bych chtěl obhajovat. O to ostatně jde: pochopit mnohotvárnost možností.

Literatura k námětu je stejně mnohotvárná, a kdybych měl sestavit seznam všeho, z čeho jsem čerpal, musel bych uvést vlastně všechno, co jsem v životě přečetl. Nabízím tedy jen minimální výchozí seznam odkazů, který povede dál.

Jako užitou literaturu bych musel uvést všechno, co jsem četl o dějinách a o filosofii v posledních třiceti letech. Jako zdroj historické faktografie jsem se spolehl na encyklopedicky široký soubor *Cambridge History Series: Cambridge Ancient History, Cambridge Mediaeval History, New Cambridge Modern History* a také *Cambridge Economic History of Europe*, z německých *Propyläen Weltgeschichte*, redigovanou Walterem Goetzem, a ovšem řadu specifických studií. Z historiků morální filosofie jsem se opíral o W. E. H. Leckyho *History of European Morals* a *History of... Rationalism*, J. M. Robertsonu *A Short History of Morals*, L. T. Hobhouse, *Morals in Evolution* a ovšem Edwarda Westermarcka, *The Origin and Development of Moral Ideas*. Z kratších studií stojí za zmínku Harold Nicolson, *Good Behavior*, a obzvláště Crane Brinton, *A History of Western Morals*.

Kdybych měl sestavit seznam základní četby z klasiků, zařadil bych do něj Sókratovu *Obranu*, Platónovu *Ústavu*, Aristotelovu *Etiku Nikomachovu*, Lucretiovo *O podstatě světa*, Epiktétovu *Rukověť mravních naučení*, *Hovory k sobě* Marca Aurelia, Augustinovo *O obci Boží*, výběr ze *Summy theologiae* Tomáše Akvinského, Machiavelliho *Vladaře* (a třeba i Castiglioneho *Dvořana*), Spinozovu *Etiku*, Komenského *Hlubinu bezpečnosti*, Humovo *Zkoumání o zásadách mravnosti*, Shaftesburyho *An Inquiry concerning Virtue*, Nietzscheho *Mimo dobro a zlo*, Sidgewickovy *The Methods of Ethics*, G. E. Moore, *Principia Ethica*, E. Rádl, *Útěcha z filosofie*, Aldo Leopold, *The Land Ethic* ve sbírce *A Sand County Almanach*, Kurt Baier, *The Moral Point of View*, Alasdair MacIntyre, *Beyond Virtue* a Hans Jonas, *The Imperative of Responsibility* (též v němčině).

K tomuto seznamu bych ještě jen tak pro radost připojil Erasmovu *Chválu bláznovství* a řadu textů, o nichž se zmiňuji v jednotlivých přednáškách – jenže pak už by to nebyl onen minimální seznam.

Tuto práci vděčně věnuji všem svým kolegům, učitelům i posluchačům katedry filosofie FF UK, kteří mi svou odborností, avšak též shovívavostí a dobrou vůlí umožnili to, co platívá za nemožné: návrat po dvaadvaceti letech do země, kterou jsem ve čtrnácti opouštěl. Všemu jsem se musel učit znovu, znovu jsem musel dělat ty počáteční chyby, které jsem si jednou odbyl na svém prvním místě na Gustavus Adolphus College v Minnesotě před třiceti lety. Bez pomoci a dobré vůle svých kolegů a posluchačů bych to byl obtížně zvládal. Jim všem tedy dík.

Zvláštní dík pak náleží mé vážené a milé kolegyni, paní dr. Jarušce Schlegelové, a nejen za to, že pečlivě pročetla rukopis a zaslavcovala mě do tajů české transkripce, nýbrž i proto, že mi pro moji práci vytváří publikum.

Každý pokus o výklad dějin se váže na předběžnou znalost historické faktografie: bez té učiněn jest měď zvučící aneb zvonec znějící. Či jinou parafrází, ač faktografie bez výkladu je slepá, výklad bez důkladného základu filosofických znalostí je prázdný. Filosofovat doopravdy – a ne jen „literárně“ – můžeme díky peč-

livým a oddaným pedagogům, kteří našim posluchačům takový základ poskytují. Praví Paul Ricoeur (*Rule of Metaphor*, 404), „Aby něco mohlo být řečeno, něco musí být.“ Proto můj dík náleží všem kolegům, díky nimž to něco jest.

Erazim Kohák

